

Таким чином, курс російської історії складався з трьох частин: елементарний, систематичний, повторювальний з доповненнями.

На початку ХХ ст. шкільна історична освіта входить в етап практичної реалізації, внаслідок чого почався вихід перших російських підручників з історії і перших методичних розробок викладу матеріалу. На початку ХХ ст. у Російській імперії під впливом революційно-демократичного руху відбувається переоцінка духовних цінностей. Громадськістю усвідомлюється необхідність наукового розуміння світу. Так, погляди дослідників, учених, учителів, правлячих кіл звертаються до предмета історії.

Фактично перед новою епохою, що відкривалася подіями Жовтня 1917 р., стояло складне завдання теоретичного осмислення і практичного здійснення освоєння історичного знання і його шкільного вивчення.

На межі ХІХ – ХХ ст. К. Н. Вентцелем (1857–1947)<sup>23</sup> і С. Т. Шацьким (1878–1934)<sup>24</sup> була розроблена і сформульована концепція вільного виховання дитини, яка мала фундаментальне значення в історичній освіті.

Радянська система історичних поглядів в основі своїй спиралася на ці передові ідеї. Проте вона внесла свої корективи в концептуальний аспект історичної освіти. Він був підпорядкований головної ідеї побудови соціалізму і комунізму, виховання та освіти абсолютно нового покоління людей – будівельників нового суспільства.

У стратегічному курсі Радянської держави, визначеному після Жовтня 1917 р. і розробленому РСДРП(б)<sup>25</sup>-РКП(б)<sup>26</sup>, школа розглядалася як важливий засіб пропаганди і поширення комуністичної ідеології. Для успішного здійснення цього курсу Раднарком<sup>27</sup> видав комплекс законодавчих актів і керівних документів, у яких були позначені нові цілі, завдання і програма шкільної освіти ("Звернення народного комісара з освіти" – 1917 р.; "Основні принципи Єдиної трудової школи" – 1918 р.).

Радянська шкільна система історичної освіти створила нову концептуальну модель, що у подальшому повністю відповідала ідеології комунізму.

УДК 37.016:908

Моцак С. І.

Сумський державний педагогічний  
університет імені А.С.Макаренка

#### ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*У статті на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та сучасної педагогічної практики навчання історії охарактеризовано зміст, організаційні форми та методи шкільної краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення історії України.*

**Ключові слова:** шкільна історія, історичне краєзнавство, урок рідного краю, навчальне (програмне) краєзнавство, позакласне краєзнавство.

**Моцак С. И. Использование краеведческих материалов на уроках истории Украины.** В статье на основе анализа психолого-педагогической литературы и современной педагогической практики обучения истории охарактеризованы содержание, организационные формы и методы школьной краеведческой работы учащихся в процессе изучения истории Украины.

**Ключевые слова:** школьная история, историческое краеведение, урок родного края, учебное (программное) краеведение, внеклассное краеведение.

**Motsak S. The use of local history materials in history lessons in Ukraine.** On the basis of analysis of psychological and pedagogical literature and modern teaching practice of teaching history characterized by content, organizational forms and methods of work of local history school students in the study of the history of Ukraine.

**Key words:** school history, local history, the lesson of his native land, training (software), local history, local history extracurricular.

У контексті національного і культурного відродження України особливої актуальності набуває вивчення історії рідного краю, залучення учнів до пізнання великої історико-культурної спадщини, зростання національної свідомості громадян, піднесення їх духовності. Знання історії рідного краю духовно збагачує кожну особу, виховує патріотизм, учить цінувати свій та інші народи [9].

На сьогоднішній день шкільне краєзнавство є ефективним засобом формування у школярів наукового світосприйняття і світорозуміння, пізнання довкілля, прилучення до світової цивілізації, національної культури, традицій, звичаїв, природи, побуту населення рідного краю, виховання свідомого громадянина – патріота.

<sup>23</sup> Вентцель Костянтин Миколайович (ім'я, за метричною книгою, «Константин Ромео Александр») (1857–1947) – російський педагог, один із засновників теорії вільного виховання.

<sup>24</sup> Шацький Станіслав Теофілович (1878–1934) – російський і радянський педагог, засновник першої дослідної станції з народної освіти.

<sup>25</sup> РСДРП(б) – Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків).

<sup>26</sup> РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків).

<sup>27</sup> Раднарком – Рада народних комісарів – Законодавчий орган на зразок сучасної Верховної ради.

Необхідність реалізації краєзнавчих аспектів на уроках історії України знайшли відображення у низці державних документів, які визначають філософію і стратегію розвитку сучасної освіти: Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Законі про загальну середню освіту, Державному стандарті загальної середньої освіти в Україні та ін. [1].

На основі аналізу теоретико-методологічних і концептуальних засад виховання у національній системі освіти встановлено, що краєзнавство в школі ґрунтується на принципах гуманізації, демократизації, системності, науковості і культуровідповідності.

Сьогодні краєзнавча робота має посісти важливе місце в діяльності школярів. Саме використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії України має сприяти вихованню у молоді національної свідомості, високої моральності, активної громадянської позиції.

На думку дослідників, методистів, вчителів-практиків її метою є виявити, зібрати і надати для використання всі матеріали, пов'язані за змістом з рідним селом, районом, Сумщиною, Україною; забезпечити бібліографічну інформацію за допомогою цікавих форм і методів; залучати молодь до активного пізнання рідної землі.

Вивченням особливостей організації краєзнавчої роботи в різний час займалися відомі історики, методисти, вчителі-практики.

До проблеми використання краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі у різні часи звертались видатні педагоги О. Духнович, Б. Грінченко, К. Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

У період становлення системи шкільного краєзнавства (20-і рр. ХХ ст.) питання змісту, засобів, форм і методів вивчення рідного краю розробляли відомі методисти-краєзнавці К. Дубняк, Д. Зайцев, Л. Лазаріс, Л. Миловидов, П. Мостовий, О. Музиченко та ін. Основи шкільного краєзнавства були закладені С. Рудницьким із виходом шкільного підручника в 1919 р., де він відзначав, що важливими основами нації є рідна культура, історико-політичні традиції, расові ознаки, власна мова, які набирають сили лише у зв'язку з територією.

Методичні аспекти структурування краєзнавчого змісту курсу історії закладені у працях А. Баркова, В. Грабовецького, Н. Мілонова, А. Разгона, М. Стельмаховича.

Методичні підходи до відбору та використання краєзнавчих матеріалів у навчанні історії розроблені М. Лисенком, І. Борисовим, А. Вагіним, А. Даринським, Т. Матюшиным, І. Прусом, П. Івановим.

На сучасному етапі над проблемою методики використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії України працюють науковці і вчителі К. Алтабаєва, М. Варшавська, Я. Треф'як, О. Луніка, П. Мороз, В. Мисан, О. Пометун, М. Ходос, М. Шеремет та ін.

Місцевий матеріал став невід'ємною частиною під час вивчення вітчизняної історії. Відомий методист Н. Дайрі небезпідставно вважав, що програмні питання, за якими вивчався не тільки матеріал підручника, але й дійсність, яка безпосередньо оточує учнів, засвоюються значно міцніше. Без використання краєзнавчого матеріалу не можна поставити по-справжньому викладання історії.

*Мета статті* – висвітлити зміст, організаційні форми та методи шкільної краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення історії України.

Історія рідного краю – це скарбниця досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом, що є нетлінним у сфері матеріальної та духовної культури; це і гіркі помилки минулого, знання і аналіз яких дасть можливість уникнути їх у майбутньому; це той своєрідний місточок, який зв'яже покоління минулі з сучасними і прийдешніми [6].

Аналіз сучасної практики навчання історії в школі доводить, що організація краєзнавчої роботи є обов'язковим компонентом у системі поглиблення знань учнів про рідний край.

На думку дослідника В. Прокопчука, шкільне краєзнавство – це вивчення учнями під керівництвом учителя на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю. Воно вирізняється двома ознаками: локальністю досліджуваних подій і діяльним характером [9].

На думку дослідників, головною метою краєзнавства є систематизація інформації про окремі природні та історичні пам'ятки, місця, події, явища. Краєзнавство використовує надбання географії, історії, мистецтва, релігії, етнографії, які разом дають змогу сформуванню цілісного уявлення про визначні місця та пам'ятки краю. Об'єктами краєзнавчого вивчення є природні особливості, ресурси певного краю, його історичний, соціальний, економічний, політичний і культурний розвиток [9].

Аналіз сучасної практики навчання краєзнавства на уроках історії України доводить, що зміст, організаційні форми та методи визначаються цілями й завданнями суспільного виховання, вимогами навчальних програм, особливостями історичного минулого, конкретними природними та соціально-економічними умовами рідного краю.

Методисти, вчителі-практики виділяють дві форми шкільного краєзнавства: навчальне (програмне) краєзнавство, позакласне краєзнавство [8].

Завдання і зміст навчального (програмного) краєзнавства визначаються навчальною програмою, є обов'язковим для всіх учнів школи. Має два напрями роботи – урочний і позаурочний [10].

Іншою формою є позакласне краєзнавство, зміст і завдання якого визначаються навчально-виховним планом школи. Розрізняють два основні напрями позакласної краєзнавчої роботи – шкільний туризм та організація і проведення різноманітних експедицій.

Краєзнавче дослідження передбачає використання певних методів. Зокрема, як доводить аналіз практики навчання краєзнавства, такими методами є: картографічний, спостереження, історичний, моделювання, математичний тощо. Під час краєзнавчих досліджень також проводять збирання та систематизацію інформації про взаємозв'язок людини й суспільства з природним середовищем, збирають природні зразки (геологічні, ґрунтові, біологічні), предмети матеріальної культури та інші дані про рідний край. Саме тому краєзнавство пов'язане з багатьма галузями знань – біологією та географією, історією та археологією, архітектурою та мистецтвом, економікою тощо.

Шкільне краєзнавство включає набуття учнями знань про свій край із розповіді учителя або з навчального посібника, самостійне здобування знань, вивчення рідного краю в процесі дослідження, що має пізнавальний і науковий інтерес. Усе це перебуває в органічній єдності й реалізується під час урочної, позаурочної та позашкільної роботи.

Важливо, щоб краєзнавча робота організовувалась із врахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів і проводилася диференційовано, а вчитель використовував різні методи та форми позакласної краєзнавчої роботи.

Аналіз організації і проведення краєзнавчої роботи дає підстави стверджувати, що важлива роль у формуванні знань з історії рідного краю належить навчальному (програмованому) краєзнавству, зокрема урочній роботі з краєзнавства.

Шкільна програма історії України передбачає уроки вивчення історії краю. Вони проводяться після вивчення кожного періоду розвитку суспільства: від найдавніших часів і до сьогодення. Таким чином, вчитель має змогу, опираючись на попередні знання учнів, здобуті під час вивчення теми або розділу, узагальнити їх, конкретизувати, розширити, зробити доступнішими, наповнити знайомими учням географічними назвами, людьми під час вивчення відповідного періоду історії рідного краю. Завдяки цьому знання посилюється ефективність навчальних, розвиваючих і виховних цілей уроку.

*Головне завдання уроків вивчення історії рідного краю* – формувати історичне мислення, логіку історичного пізнання та розуміння історичного процесу на конкретних прикладах регіональної, близької учням історії.

Використання на уроках історії України місцевого історичного матеріалу дає змогу вийти за межі підручників, відчути історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії.

Краєзнавчий матеріал, який вчитель історії планує використати на уроці, має бути: науково-дослідним, перевіреном за кількома джерелами; доступним для розуміння, не переобтяженим зайвою, занадто детальною інформацією; співвідноситись з основним програмовим матеріалом, не затіняючи основного, а навпаки, надаючи йому конкретності та виразності.

Сучасна методика пропонує два основні види занять з краєзнавства: *урок, присвячений вивченню історії краю, урок з елементами краєзнавства, де місцевий матеріал подається у вигляді окремих питань, фактів, фрагментів* [7].

Залежно від співвідношення основного і місцевого матеріалів, вчитель може використати такі елементи краєзнавства на уроках історії України: краєзнавчий вступ до уроку або одного з питань, що розглядаються на ньому, краєзнавча конкретизація основних проблем заняття, краєзнавче доповнення до опорного матеріалу, краєзнавчий матеріал як основа вивчення теми уроку або окремих його питань [7].

Ефект від проведення таких уроків набагато вищий. У такому випадку передбачені програмою в кінці кожної теми, розділу уроки з вивчення історії рідного краю можуть бути повторювально-узагальнюючими, на яких вчитель може застосувати різноманітні форми навчання, залучити додаткову інформацію, яку не зміг використати на основних уроках теми за браком часу.

Уроки з історії рідного краю можна проводити в класі, місцевому або шкільному краєзнавчому музеї. У другому випадку багатство речових пам'яток, письмових джерел дозволить створити якнайповніший образ про життя і боротьбу далеких предків, тим більше, що матеріал періоду, що вивчається, буде пов'язаний з попереднім і наступним періодами історії краю.

Вибір виду краєзнавчої роботи обумовлюється підготовкою вчителя до його проведення, інтересом учнів до вивчення свого краю, наявністю навчальної бази. Дослідницька спрямованість у краєзнавчій роботі є необхідною умовою його успішної діяльності. Тому у використанні аспектів краєзнавства вчитель особливу увагу приділяє самостійній дослідницькій діяльності учнів.

Вчитель на уроках рідного краю може використовувати різноманітну тематику. Так, тематикою краєзнавчих досліджень може бути вивчення історії міста чи села, краю, школи, вивчення пам'ятників і пам'ятних місць, і біографій визначних людей, вивчення краю в певний період, археологічне вивчення краю, вивчення топоніміки, ономастики, нумізматики краю тощо.

Тематикою краєзнавчих досліджень з історії Сумщини може бути 1) «Початок Другої світової війни»; 2) «Оборонні бої 1941 р. на території Сумщини»; 3) «Окупаційний режим і Рух Опору на території краю»; 4) «Визволення Сумщини від загарбників»; 5) «Втрати краю: людські, матеріальні»; 6) «Сумщина у роки Другої світової війни. Події і люди» та ін.

Таким чином, аналіз педагогічної, історичної і методичної літератури дозволяє стверджувати, що краєзнавча робота учнів на сучасному етапі розвитку української школи в Україні є стійким педагогічним явищем.

Краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, усього того найкращого, що витримало випробування часом в сфері матеріальної і духовної культури.

Аналіз сучасної практики організації та проведення краєзнавчої роботи в школах України доводить, що вона включає різноманітні форми і методи, які зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів учнями, що є важливим засобом для оновлення змісту шкільної історичної освіти.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна рада України. Комітет з питань науки і освіти: офіційне видавництво. – К. : Парламенське видавництво, 2004. – 404 с.
2. Кобаль В. І. Методика розвитку пізнавальних інтересів учнів при вивченні історії України засобами краєзнавства: [Монографія] / В. І. Кобаль. – Мукачево, 2014. – 229 с.
3. Лисенко М. М. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії СРСР / М. М. Лисенко. – К. : Радянська школа, 1961. – 202 с.
4. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник / Мороз П. В. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 128 с.
5. Орлюк О. Вивчення регіональної історії в школі у вітчизняній методичній традиції ХХ – початку ХХІ століття / О. Орлюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : УДПУ ім. П. Тичини, 2011. – Випуск № 51 – С. 183–190.
6. Петренко В. С. Методика позакласної роботи з історії / В. С. Петренко. – К. : Рад. школа, 1973 – 143 с.
7. Пометун О. Методика навчання історії в школі : [посібник] / Олена Іванівна Пометун, Григорій Ошеревич Фрейман. – К. : Генеза, 2009. – 327 с.
8. Пометун О. Нові підходи до відбору та структурування змісту сучасної історичної освіти / О. Пометун, Г. Фрейман // Історія в школах України. – 2000. – № 1. – С. 2–7.
9. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник / В. С. Прокопчук; наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – К.; Кам'янець-Подільський : Кондор, 2010. – 388 с.
10. Треф'як Я. І. Методика краєзнавчої роботи в школі / Я. І. Треф'як // Історія в школах України. – 2002. – № 1. – С. 33–37.

УДК 378

**Мозуль І. В.**  
аспірантка Інституту вищої  
освіти НАПН України

#### ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАВЧАННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ УНІВЕРСИТЕТУ

*У статті розкрито проблему професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до навчання природознавства молодших школярів у освітній системі університету.*

**Ключові слова:** професійна підготовка, майбутній учитель початкової школи, навчальні програми, методика навчання природознавства.

**Мозуль І. В. Профессиональная подготовка будущего учителя начальной школы к обучению естествознания младших школьников в образовательной системе университета.** В статье раскрыто проблему профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы к обучению естествознания младших школьников в образовательной системе университета.

**Ключевые слова:** профессиональная подготовка, будущий учитель начальной школы, учебные программы, методика обучения естествознанию.

**Mozul I. V. Professional training of future teachers of primary school for studying natural sciences by pupils of primary school in the educational system of university.** The problem of professional training of future teachers of primary school for studying natural sciences by pupils of primary school in the educational system of the university is solved in the article.

**Key words:** professional training, future teacher of primary school, teaching programs, studying natural sciences.

Важливе місце в системі підготовки висококваліфікованих кадрів відводиться професійній підготовці фахівців. Професійна підготовка майбутнього вчителя в процесі університетської освіти – найважливіша функція існування й розвитку людського суспільства. Успішна реалізація соціально-економічних і культурологічних перетворень, які відбуваються в Україні, в значній мірі залежить від педагогічних кадрів, рівня їхньої теоретичної та практично-професійної підготовки, володіння фундаментальними знаннями в галузі своєї спеціальності.

У педагогіці сукупність професійно зумовлених вимог до вчителя визначається готовністю до педагогічної діяльності. Явище готовності становить предмет вивчення як педагогів, так і психологів. Перші акцентують увагу на виявленні чинників і умов, дидактичних і виховних засобів, що дають змогу керувати становленням і розвитком готовності. Психологи орієнтуються на встановленні характеру зв'язків і залежностей між станом готовності та ефективністю діяльності.